

KULTÚRA ÉS RASSZIZMUS*

Fodor Gábor

Amikor a huszadik század vége felé járva visszpillantunk a mögöttünk álló időre, s arról ejtünk szót, hogy miféle szerepet is játszhat a kultúra az önkény keltette gyűlölet ellen folytatott állandó küzdelemben, akkor első pillantásra nem sok okunk lehet az optimizmusra.

Hiszen épp ez volt az a század, mely talán a legmélyebben kikezdte a kultúra iránti bizalmat, másként szólva ez volt az a kor, amely a legszigorúbb önvizsgálatra kényszerít mindannyiunkat, amikor arról ejtünk szót, hogy mire is való a kultúra. Kit ment meg, miként és miféle rettenettől óvja meg a ma élőket. Nem felejthetjük el, hogy mindaz, ami történt - a népiirtások szörnyű története, mely a századelőn Musza Dag negyven napjával kezdődött, aztán a Gulag tengerében folytatódott, végül Auschwitzban és a többi megsemmisítő lágerben teljesedett ki -, mélységes pesszimizmussal tölthet el bárkit, aki a humanizmus megőrzésére vállalkozik, aki érveket keres a kultúra megőrzése és haszna mellett. A „kultúra úgy hull le rólam, mint ruha másról a boldog szerelemben”, írta halhatatlan költőink egyike - épp arra a szörnyű élményre utalva, amely a korrallal magával is megtörtént. Való igaz. Csak nehéz szívvel beszélhetünk arról, hogy a kultúra bárkit megvédene, illetve megvédett volna. Ha csak arra a fiatalemberre gondolunk, akit a kiváló Kertész Imre - Önmaga ifjúkori önarcképeként - örökített meg a *Sorstalanság* oldalain, akkor érthetjük, hogy milyen nagyok és mélyek a kihívások. Emlékszünk rá, halhatatlan alakjára, a fiatalemberre, akit ártatlansága védtelenségében egyenesen az iskolából vittek Auschwitzba. Megannyi megrázó történetet ismerünk a kultúra hűségéről - és az önkény közönyéről. Szerb Antal nem emigrált Amerikába, hiszen ott nem értették volna Vörösmartyt. Az 1944-es év iszonyatát itthon rendíthetetlen bátorsággal végigélő Márai Sándor aztán fogcsikorgatva kényszerült emigrációba, hogy megőrizze a szabad magyar szó becsületét - s aggastyánként úgy lett öngyilkos, hogy életműve a becsület és

* Elhangzott a Társadalmi változások-Előítélet-Idегengyűlölet szimpóziumon a Soros Alapítvány és a Ferenczi Egyesület szervezésében 1994. szeptember 26-án, valamint megjelent a *Magyar Hírlap*, 1994. okt. 1-i számában.

hűség metaforája, a reménytelen magányban is megőrzött elegancia lenyűgöző csodája lett.

Akármit legyen is: csak pár éve van, hogy abban reménykedhetünk, a hűségért sem a halállal, sem az emigrálással nem kell megfizetnie a kultúra neveltjének. Okkal remélhetjük, hogy végre otthonra lelhet városainkban és falvainkban *mindenki*, aki emberi életet akar élni, aki tenni akar valamit saját és társai sorsának jobbításáért. Nagyon remélem, hogy a történelem nem állít többé olyan elviselhetetlenül nehéz próbákat az új nemzedék elé, mint elődeinkkel tette, nem ismerteti meg velünk a választások poklát, hadd higgyem, hogy beérhetjük az olvasással, Pilinszky lapozgatásával, aki a *túlélők* közül talán a legpontosabban tudta, hogy bármily rettentő kéz törölte el egyik vagy másik embertársunk életét, soha nem felejtjük el, hogy „*És mégis itt állt.*” (Pilinszky: *Mégis: „Látják a bejárati fényben / a szőlőlugast? A meszelt padot? / A levelek nyomasztó, viaszos zöld / távollétét? És mégis itt állt.”*)

De azért ne higgyük, hogy ha túl vagyunk is a nehezén, egy pillanatra is elégedettek lehetnénk.

Előttünk újabb munka áll: elsősorban is meg kell szabadulnunk a félelemtől, s meg kell szabadítanunk attól társainkat. Ez a legnagyobb munkánk. Ez a politikai feladatunk.

Kibontani, elsimítani a félelem által keltett görcsöket, felszabadítani a gyanakvás és gyűlölet összes rosszindulatú élményét - a párbeszédben, a kimondott és okos szavakban.

Meg kell tanulnunk minél kevesebb komplexussal élnünk s „elviselnünk” egymást. Ez az, amibe egy modern és nyitott oktatási rendszer és kultúra óriási segítségünkre lehet. Egymás és önmagunk jobb megértéséhez, megismeréséhez vihet közelebb.

Hiszen - ha komolyan utánagondolunk - az átlagemberek, azok, akik elviselik a történelem történeteit e hazában is, az első világháború óta szinte folyamatos félelemben éltek. Félniük kellett, majd egy évszázadon át, félniük - mindig mástól. Hol attól, hogy gyerekeiket lemészárolják valahol az Isonzónál, hol attól, hogy akik megjöttek, meghalnak spanyolnáthában. Utóbb pedig rettegve nézték, hogy mit beszél Kun Béla, s még fel sem oszúdhattak a félresikerült világmegváltás különös és kegyetlen kalandjából, máris megjelentek a román csapatok, aztán a különítményesek, hogy rendet teremtsenek karddal, kivégzéssel - de hadd ne nyissak én itt vitát arról, hogy a vörös vagy a fehér terror volt-e jogosulatlanabb. Nincs terror, amely jogosult lehet.

S ami engem illet, én a Horthy-korszakot nem tartom a béke és csend, a nagyszerű emelkedés korának. Mert továbbra is félnie kellett annak, aki például szociáldemokrata volt. Vagy izraelita. Vagy csak liberális polgár. S nem sok jó várt e hazában József Attilára, de úgy emlékszem, Babitsra sem. A *Nyugat*, a kultúra szigete már a *Másik Magyarország volt*, a félelem görcsei nem nagyon oldódhattak ekkor sem.

S jött a rettenetes 1944-gyel záródott világháború, amelynek emlékei, ki-mondatlan szörnyűségei között élünk ma is. És mindössze három év maradt arra, hogy bárki azt higgye: itt szabadon és boldogan lehet élni. Bibó nagyszerű, reménnyel teli három éve, melynek végén az oly csodás író már így mutatkozott be: Szép Ernő *voltam*. Félnie kellett a túlélőknek, a kitelepítetteknek, svábnak és kúriai bírónak, s végül de távolról sem utolsósorban bizony

félhetett a paraszt, s volt is mitől félnie. Erről szólnak a pár éve halott Galgóczy Erzsébet ifjúkorát idéző novellái, ezek a nagyerejű remek novellák: a megalázott és félelemben tartott embertömegekről a falvak mélyen. És eszembe jutnak a gyerekkoromban hallott ötvenes-hatvanas évekbeli gyöngyösi történetek. A félelem még mindig, még akkor is tartott.

És még nem volt vége. Mert 1956 után, a példátlanul brutális megtorlás ismét csak a néma és évtizedeken át beválthatatlan félelem újrászülője lett. Ma látjuk, hogy mennyi tönkrement sors, mennyi elpazarolt, jóvátehetetlenül megszakított élet vár még a megismerésre, mennyi sérelem vár csitító szóra.

Talán most a század végére ennek is vége lehet. „Legyen vége már.” - mondja Babits. Talán most nyílik alkalom arra, hogy tényleg rendezzük közös dolgainkat.

S egyre inkább szükségünk lehet végre a kultúrára, a pesszimizmus ellenére is okunk lett a reménykedésre. Mert a kultúra döntően párbeszéd.

Folyamatos dialóguskínálat. Újra és újra megismerni a Másikat. Megértem a Másik realitását. Együtt élni az újjal. Nos, *erre való a kultúra. Segíteni e tanulásban. Képesse leríni a párbeszédre. Segíteni abban, hogy megértsük egymást.* A félelem oldása azonos a Másik ismerőssé válásának örökké folytatódó programjával. Semmi sem fontosabb tehát, mint az ismerkedés, a társalkodás. Mi nagyon bezártan éltünk, nemzedékek alig utazhattak, milliók nem nagyon látták a világot. Most végre ezen is változtathatunk, nemzedékem és a nálam fiatalabbak végre ismerősek Európa nagyvárosaiban, nem rémülnek meg, ha idegen nyelven szólnak hozzájuk, s nem teljesen tanácstalanok, ha leülnek egy számítógép elé.

Az idegentől nem rettegnek, hanem érdeklődve fordulnak hozzájuk - ez a legfontosabb ok a reményre, az új nemzedékek egyik legnagyobb kiváltsága bizony éppen ez. Ehhez persze rengeteg minden kell, pénz, jó iskolák, türelmes tanárok, bölcs szülők, akik örömeiket lelik a világból megtérő gyerekeik új tapasztalatainak megértésében.

A félelemtől megszabadult emberek nyitottak a Másik iránt. Nem gyanakszanak, nem vak előítéletek rabjai. A szemüknek hisznek, saját tapasztalataiknak - erre kell képesse tenni őket. Ha azt kérdik tőlem, hogy ugyan mire és miért neveljenek az iskolák, akkor ez a válaszom. A félelemmentes életre. A méltóságra, a másik megbecsülésére. Annak felismerésére, hogy van miről beszélnie egymással annak, aki a kerületi iskolába jár, és annak, aki a mellette lévő buddhista közösséget látogatja, vagy hogy a katolikusnak szót lehet és kell értenie a reformátussal, izraelitával, a Hit Gyülekezetének tagjával. Bárkivel.

Egyetlen dolgot nem szabad elfogadnunk - a kultúra nevében. A gyűlöletet. A félelemből fakadó gyanakvást. A sértettségből eredő gőg ostoba felfuvalkodottságát. Csupán annyit kell felismernünk, hogy mind Mások vagyunk. Mindannyian - valamiféle - kisebbséghez tartozunk, és különbözőségeink csodás sokszínűséggé állnak össze. Mindannyiunknak tiszteletben kell tartanunk a másik ember szokásait, szabadságát, amíg az minket vagy másokat nem korlátoz hasonló szabadságunkban.

Szeretném hangsúlyozni: mondandóm - szándékom szerinti - lényegéhez érkezttem. Végre is a kultúra autonóm, de *legmélyebb meggyőződése, hogy nem önmagáért való.* A kultúra való „valamire”, a kultúra a realitással, a társadalmi valósággal való viszony megszervezésének módszere, eszközrendszere. Nem

pusztán múzeumi félálom, nem pusztán gyönyörködés. Társadalmaink legmélyebb problémája a türelmetlenség, az intolerancia, a Másik realitásának nem ismeretéből fakadó megvetése. Nos, épp ezért a kultúra *arra való, hogy csökkenjen a mindennapi élet rasszizmusa, gyanakvása, a félelem okozta ingerültség.*

Gondolják meg: a világszerte hódító divattá lett etno zene - amelyet az antirasszista küzdelemben egyébként oly nagy szerepet játszó Music Television is népszerűsít - bizony egyike a leghatásosabb eszközöknek. Mindazok a fiatalok, akik ismerik a Gipsy King-et, vagy a magyarországi cigánység olyan zenekarait, mint a Kalyi Jag vagy az Andro Drom, azok már ismernek valamit egy addig számukra elzárt kultúra realitásából, mindennapi beállítódásuk is megváltozik. S hadd maradjak még egy percig a cigányságnál. Kérem, idézzék fel magukban Balogh Attila verseit: e cigány identitású magyarul író költő verseit, akinek munkássága arra kényszeríti olvasóit, hogy egyszerre nézzenek szembe a kiszolgáltatottság és megalázottság dokumentumaival, és a megrázó erejű felülemelkedés monumentumaival. Van-e értelme arról vitatkozni, hogy Balogh Attila cigány-e vagy magyar, magyarul író cigány vagy magyar író cigány származással, vagy érzük be azzal a meghatározással, amelyet az imént használtam, s amely - legjobb tudomásom szerint - a költő önidentitásának még a legjobban megfelel.

Nem hiszem, hogy másról lenne szó, mint annak felismeréséről, hogy *kultúránk vagy csodás sokszínűsége által létezik, vagy sehogy.*

Valamiért és valamiként mindannyian valamely kisebbség tagjai is vagyunk - aki ezt a belátást megtette, az többé már soha nem beszél egy képzeletbeli többség evidens dominanciájának a nevében. Az az ember többé nem képzeletbeli többség evidens dominanciájának a nevében. Az az ember többé nem képzeletbeli többség evidens dominanciájának a nevében. De ugyanúgy, ahogy azt felismerjük, hogy mind kisebbségiek is vagyunk, egyúttal érzékelhetjük a szolidaritás, a kooperáció megannyi formáját, feltáruló lehetőségeit. Mindannyiunkat a legkülönbözőbb kulturális identitások hálója tart fogva, illetve tart fenn. Mindannyiunknak tudnunk kell, hogy az emberi személyiség a hagyományok, adottságok összegéből épül fel. „*Ne mondj le semmiről*” - szólt a hegyi próféta, a minderről oly sokat tudó Babits.

Mindenkinek jogában áll megőriznie saját kulturái mindegyikét, és mindenkitől elvárható, hogy tartsa tiszteletben a Másik ember világát, kulturális önkifejezésének színtereit.

Az a megtiszteltetés, hogy a kultúra és az oktatás ügyeit felügyelő miniszterként szólhattam Önökhöz, ez a felelősség számomra annyit jelent, hogy mindent elkövetek a félelemmentes élet boldog és emberi realitásának megalkotásáért. Köszönöm, hogy meghallgattak, köszönöm, hogy szólhattam Önökhöz, nem formálisan, nem pusztán a hivatali kötelezettség okán.